

Petar Bojanić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu
Uralski federalni univerzitet
bojanicp@gmail.com

Petar Bojanić

Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade
Ural Federal University
bojanicp@gmail.com

NEPRIJATELJ I PREKID NEPRIJATELJSTVA.
DA LI JE MOGUĆ JEDAN „SRPSKO-RUSKI“ PROTOKOL
ZA USPOSTAVLJANJE MIRA?¹

THE ENEMY AND TERMINATION OF ENMITY.
IS A “SERBO-RUSSIAN” PROTOCOL OF PEACE POSSIBLE?

U tekstu pretpostavljam da postoji pravoslavna etika rata koja ima svoje posebnosti i razlike naspram etike rata na Zapadu. Srpsko-ruski primeri služe da bi rekonstruisali neobična razumevanja neprijatelja i neprijateljstva, prekida sukoba, pobeđe u ratu i odnos pobeđe i mira. Ideja o specifičnom prekidu neprijateljstva i sukoba u pravoslavnom shvaćanju rata treba da revidira različite protokole koji nisu dovoljno uspešni u uspostavljanju stabilnog i dugotrajnog mira.

Ključne reči: neprijatelj, rat, pravoslavna etika rata, pobednik, mir.

The text assumes that there is a distinct Orthodox war ethics, with its particularities and distinctions from Western war ethics. Serbian and Russian examples serve to reconstruct unusual understandings of the enemy and enmity, termination of conflict, victory in war, as well as the relation of victory and peace. In Orthodox Christianity, the idea of a specific termination of enmity and conflict ought to revise various protocols insufficiently successful in establishing stable and long-term peace.

Key words: enemy, war, Orthodox war ethics, victor, peace.

Pobeda u sukobu ili u ratu biće jedan tajni i ključni činilac koji bi trebalo da drži ovu složenu konstrukciju koja se nalazi u naslovu i podnaslovu ovog teksta ili skice jednog budućeg teksta. Naime, pretpostavljam da je figura ili procedura

¹ Istraživanje je obavljeno u okviru projekta Ruskog naučnog fonda (projekat br. 20-18-00240).

‘pobede’, sa svim svojim nejasnim mehanizmima i komplikacijama, jedan od bezuslovnih uslova privremenog i stabilnog mira. Akcenat na pobedi (uvek jedne strane u sukobu ili prilikom odmeravanja snaga), na pobedi kao institucionalnoj činjenici koja menja društvenu realnost, implicirao bi da primirje koje sledi i koje je pobedničkim aktima uspostavljeno ima veću *snagu* od fiktivnih situacija gde su sve strane u konfliktu pobjednici (‘*win-win* situacija’) ili gde su svi poraženi. Pretpostavka da se mir ‘uspostavlja’ (ili institucionalizuje; Kant upotrebljava varijante glagola *stiften*) pre svega i privremeno, pobjedom, označava da je stanje neprijateljstva i funkcionisanje figure ‘neprijatelja’ moguće delimično suspendovati ili do nekog stepena eliminisati, ako se sve strane u sukobu saglase da zajednički okvalifikuju novu i promenjenu situaciju koja prekida nasilje. Akt primirja kao deklaracija u tom slučaju bio bi javni akt zajedničkog rangiranja aktera i akt proglašenja pobjednika. Naravno, podrazumeva se da bi onda prava pobjednika i prava poraženih koja implicira ova „deklaracija o pobedi“ ili „deklaracija o promeni“ — držala ili ‘institucionalizovala’ (uspostavljala) mir (primirje) te da bi pojava neprijatelja i novi sukob svakako bio položen u „institucionalnom manjku“ ili nedostatku radnji koje upravo potvrđuju pobjedu.

Preliminarno, objašnjavajući naslov ovoga pokušaja da se ‘pobeda’ (pobeda u ratu) odredi i da se rekonstruišu protokoli koji je formiraju, pogledajmo jednu prilično novu i nejasnu frazu koju određujem kao „ortodoksna ili istočnohrišćanska etika rata“ („ethics of war“ je termin Bertranda Rasela (Russel 1915)). Pronalazim da bi se različita opravdanja sile i nasilja, kao i različite refleksije o opravdanju ratova koje je vodila carska Rusija a onda delimično i Sovjetski savez, zajedno s nekim sporadičnim pokušajima objašnjenja nasilja i rata u drugim državama u kojima dominira ortodoksno hrišćanstvo (Srbija, Grčka, Bugarska), mogli pripisati „etici rata“ koju supstancijalno opredeljuje hrišćanska vera. Međutim, etika rata se danas ne predaje na ruskim vojnim akademijama, niti je u kurikulumima etike i političke teorije, niti intelektualci, pre svega filozofi, diskutuju o opravdanosti rata u savremenim prilikama niti tematizuju vojne intervencije koje ruska armija vrši naporedo i zajedno sa snagama Natoa i američkom armijom. Bez obzira na to što već od sredine 19. veka ruski filozofi pišu o fenomenu rata i što rat za njih predstavlja veliku dilemu i ispit kako u kontekstu njihove religije tako i u kontekstu uvek velikih imperijalnih aspiracija Rusije — pobeda u Drugom svetskom ratu i posleratni socijalizam učinio je da se o ratu ne govori, ne piše i ne misli i da se o državnoj upotrebi sile i vojnim akcijama raspravlja isključivo u Politbirou i bez prisustva javnih intelektualaca. Iako je Sovjetska armija u posleratnom periodu više puta vojno intervenisala i vodila veoma dug i iscrpljujući rat u Avganistanu, broj ovih vojnih akcija ne samo što nije transparentan nego ni ratna iskustva nisu prevedena u različite etičke probleme od kojih je najvažnija razlika između pravednih i nepravednih ratova.

Kako savremena Rusija danas deli sve najvažnije probleme Zapada i zapadnih demokratija (zemalja članica Evropske zajednice i zemalja kandidata) i sveta uopšte — promena koncepcije bezbednosti i teorija sigurnosti zasnovana na etičkim principima, borba protiv terorizma, nove tehnologije u upotrebi sile i njiho-

va opravdanost, kompjuterski kriminal i rat, odnos prema civilnom stanovništvu i kolateralna šteta itd. — javno govorenje o ovim problemima zadatak su i obaveza kritičkog intelektualca. Njegov zadatak je da svojim refleksijama i javnim diskusijama o starim i novim problemima upotrebe sile i nasilja pomogne političkom i vojnom vrhu da donosi pravilne odluke, istovremeno ograničavajući njegove vojne moći i stavljaajući ih pred sud javnosti.

Kada uvodim frazu „ortodoksno hrišćanska etika rata“, moja ideja se može hipotetički objasniti u nekoliko koraka:

Prvo, nastojim pokazati da unutar ruske tradicije i na ruskom jeziku već postoji veoma živa i teorijski veoma dobra i aktualna aktivnost tematizovanja rata u prvoj polovini 20. veka do Drugog svetskog rata kako u emigraciji tako i u Sovjetskom savezu. Refleksije o ratu, rekonstrukcije pacifizma, neverovatno žive polemike o opravdanosti upotrebe sile protiv nasilja napadača, u nekim periodima daleko prevazilaze argumente i različite teorije njihovih kolega koji tada pišu na drugim evropskim jezicima. Jedan idealni zadatak bio bi da se identifikuju svi najvažniji tekstovi i knjige iz filozofije, prava, politike i književnosti u ovom periodu, kako u emigraciji tako i u sovjetskom periodu. Pre svega bi bilo nužno da se posebna pažnja usredsredi na proučavanje odnosa sile (nasilja) i prava i rekonstrukciji dve ključne ideje: a) da sila ili nasilje nemaju nikakve veze s pravom i b), da pravo, ili pravda, ili neki institucionalni poredak ne mogu uopšte biti proizvedeni bez upotrebe sile.

Drugi segment se odnosi na pokušaj da se različiti problemi o kojima govore intelektualci različitih ideologija, u emigraciji i u Sovjetskom savezu, između dva rata, „inkorporiraju“ i povežu s veoma šturim izveštajima o vojnim akcijama Sovjetske armije posle Drugoga svetskog rata u različitim zemljama Istočne Evrope i Azije. Bilo bi veoma važno skicirati i formulisati jednu eventualnu doktrinu ruskog ratovanja i granica upotreba sile (njeni izvori su marksizam-lenjinizam; teorija upotrebe sile u ortodoksnom hrišćanstvu; tematizacija sile u građanskom ratu; opštenarodna odbrana; i imperijalno-kolonijalna brutalna vladavina u zemljama Istočne Evrope). Takva doktrina bi svakako implicirala rekonstrukciju različitih etičkih problema koji se u različitim oblicima ratovanja i upotrebe sile pojavljuju.

Treća tačka bi se ticala približavanja i poređenja tih rezultata sa savremenom teorijom „pravednog rata“ koja je pre svega formulisana u anglosaksonskim zemljama od Vijetmanskog rata do ratova protiv terorizma. Pošto ne postoje tekstovi koji objašnjavaju rusko, sovjetsko ili ortodoksno vođenje rata, ovo će biti prilika da istovremeno napravim preciznu distinkciju dve eventualne „etike rata“.

Šta je pobeda u ratu ili šta je „pobeda kao pobeda“ i da li je moguće na osnovu ovog ‘protokola’ afirmisati jednu implicitnu etiku rata?

Moja namera je da u nekoliko koraka pokušam preliminarno da objasnim šta je to pobeda (šta je to pobeđivati ili poražavati, u potpuno različitom smislu tih reči) i kako onda ovaj protokol funkcioniše u različitim kompetitivnim praksama, u borbi i u etici rata ili etici okončanog rata (prelaženje *ius victoriae* u *ius post bellum*). ‘Pobeda’ i svi slojevi i momenti koji se vezuju za ovaj kompleksni

termin mogli bi eventualno da pokažu kako je ideja pobeđe kao prekida i zastavljanja rata i nasilja supstancijalna za pravoslavnu etiku rata (“srpsko-ruski protokol” bi bio njen sastavni deo) i da se na osnovu nje može konstituisati razlika spram zapadnih varijanata etike rata i borbe.

Pobeda je prekid nasilja ili prekinuto nasilje, ali privremeno okončano nasilje. Ipak, kada se nasilje prekida, kako i pod kojim uslovima? I kako se prekid nasilja objavljuje te šta mu daje važenje (deklaracija je svakako jedan od uslova postojanja pobeđe koju prihvata ne samo poraženi ili pobednik, nego i onaj ‘treći’; zbog toga je pobeđa ili poraz „socijalna činjenica“ ili „institucionalna činjenica“ ukoliko je javna i dokumentovana; na primer kapitulacija, pisana saglasnost, dogovor o reparaciji itd.)?

Navešću nekoliko bezuslovnih uslova pobeđe (i analogno, ali ne i nužno, poraza), koju je uvek teško jednostavno definisati, da bih onda pokušao da rekonstruišem onu karakteristiku pobeđe koja bi eventualno omogućila da nasilje i šteta budu bitno smanjeni te da se više ne ponavljaju. Pobeđu određuje pre svega odnos ili tretman prema protivniku ili neprijatelju. Odnos prema neprijatelju eksplicitno ili implicitno uslov je još nekoliko karakteristika pobeđe: prva je institucija pomoći prilikom sticanja pobeđe i sve varijante oslanjanja na drugoga koji pomaže ili odmaže pobedniku — „pobeđa nikada nije samo moja“ ili „pobedio sam (ili izgubio sam) zahvaljujući drugome“ (zahvaljujući prijatelju, savezniku, bogu, vili, veštici itd.); i druga karakteristika pobeđe tiče se načina na koji je pobeđa ostvarena i pre svega toga da li je pobednik nužno nemoralan i koristi li neka sredstva koja nisu dozvoljena u fer borbi da bi ostvario svoj cilj. Dve poslednje karakteristike pobeđe (*de facto* četvrti i peti korak koji određuje svaku eventualnu pobeđu) pokušao bih možda da pripišem onome što bismo sa mnogo rezervi mogli da nazovemo „pravoslavna etika rata“: prva se odnosi na kajanje što se pobedilo ili manifestacija žalosti jer je onaj koji je pobeden ili „bolji“ i „jači“ od pobednika ili je „nepravedno“ pobeden; druga karakteristika se odnosi na negiranje pobeđe tako što joj se uklanja autorstvo i zasluga („pobedio sam jer sam zapravo pobedio sebe“; ili „Bog je pobedio a ne ja, jer sam ja zapravo samo instrument njegov“). Funkcija te zamene mesta ili fiktivne simbioze s nekim drugim, koji je kao takav supstancijalni pobednik i koji kao takav briše bilo kakvu ideju poraza, sastoji se u sprečavanju represalija i ekstremnog nasilja nad neprijateljem (fikcija pomaže da se sudržimo), a onda na kraju i u pretvaranju neprijatelja u prijatelja.

Promena u značenju termina ‘pobeđa’ i evolucija u različitim protokolima koji se odnose na pobeđu odnosi se pre svega na odnos prema neprijatelju. Ako za Tukidida pobeđa pre svega označava totalno uništenje neprijatelja i neprijateljskog grada (*Peloponeski rat*), kasnije, posle Krstaških ratova (13. vek), pobednik se ograničava da ne samo ne sme ubijati nego ne sme uništavati ni svetinje poraženog. Posle Vestfalskog mirovnog sporazuma (sredina 17. veka) vrlo su ograničene ingerencije pobednika i njegovo pravo (*ius victoriae*) proteže se samo do granica ispravljanja štete koja mu je učinjena pre nego što je sukob ili rat započeo. Dakle, pravo pobednika je ograničeno ne njegovom moći i snagom da

uradi sve što može onom koji je pobeden nego isključivo pravom da ukine razlog što je rat i započeo. Ipak, ideja uništenja neprijatelja (njegove imovine, ostataka, leša; Klauzevic (Clausewitz) pominje nešto sto on zove „uništavalačka bitka“, *Vernichtungsschlacht*) duboko je urezana u istoriji judeohrišćanstva.² Dva argumenta u vezi s granicama i značajem ideje uništenja neprijatelja pominju se na početku prošloga veka. U tekstu „The Ethics of War“ Bertrand Rasel govori o engleskim fantazijama o uništenju Nemačke onda kada objašnjava šta su to „kolonizatorski ratovi“:

Kada je sadašnji rat počeo, mnogi ljudi u Engleskoj zamišljali su da će, ako Saveznici pobeđu, Nemačka prestati da postoji: Nemačka je trebalo da bude „uništena“ ili „razbijena“, i pošto su ovi izrazi zvučali energično i ohrabrujuće, ljudi nisu mogli da shvate da su oni potpuno besmisleni. Nemaca ima oko sedamdeset miliona; mi bismo, u najboljem mogućem slučaju, u uspešnom ratu mogli da ih ubijemo dva miliona. Tada bi preostalo šezdeset osam miliona Nemaca, a kroz nekoliko godina gubitak populacije uzrokovan ratom bio bi nadoknađen. Nemačka nije samo država, već i nacija, koju povezuju zajednički jezik, zajedničke tradicije i zajednički ideali. Kakav god bio ishod ovog rata, ta nacija će i dalje postojati nakon njegovog završetka, i njena snaga ne može biti trajno umanjena. Ali u stvarima koje se tiču rata, imaginacijom i dalje dominiraju Homer i Stari zavet (Russell 1915: 135).

Uništenje je nemoguće, a onda je i problematično, kako misli Georg Zimel kada tematizuje „potpunu ili kompletnu pobeđu“ (*vollständige Sieg*). Totalna pobeđa ili uništenje neprijatelja može da dovede u pitanje postojanje pobeđe, a onda i postojanje i koheziju pobeđničke grupe:

Posledično, potpuna pobeđa nad neprijateljem nije uvek, u sociološkom smislu, srećan događaj za grupu, zato što se rastaće energija koja garantuje kohezivnost grupe i što se sada pokreću rasprskavajuće sile, koje su inače uvek prisutne. Raspad

² „Šta je naša namera? (...) Pobeđa, pobeđa, po svaku cenu, pobeđa uprkos svakom teroru (*victory in spite of all terror*); put do pobeđe može međutim biti dug i težak; ali bez pobeđe nema preživljenja (*for without victory, there is no survival*)“ (*Speeches to Parliament*, „An Address to the House of Commons“, 13. May 1940; Churchill 1989: 149). Istu ovu strast za pobeđom pronalazimo i kod generala Aleksandra Suvorova: „Идеишь бити неприятеля, умножай войска, опорожняй посты, снимай коммуникации. Победивши, обновляй по обстоятельствам, но гони его до сокрушения. Преследуй денно и ношно, пока истреблен не будет... Недорубленный лес вновь вырастает. Коли быть перипатетиком, то лучше не быть солдатом... Победа все покрывает“ (Kad se spremaš da tučeš neprijatelja, uvećavaj trupe, prazni stražarska mesta, uklanjaj veze. Kada pobeđiš, popravljaj shodno situaciji, ali goni ga do uništenja. Proganjaj ga danju i noću, dok ga potpuno ne istrebiš... Neisečena šuma ponovo izrasta. Ako si filozof peripatetičar, nemoj biti vojnik... Pobeđa sve pokriva) (Суворов 2021: 253). Jedan slavni fragment svetog Filareta, mitropolita Moskve, često se pominje u nekoliko verzija. Rečenica „Гнушайтесь убо врагами Божиими, поражайте врагов отечества, любите враги ваша“ (Gnušajte se neprijatelja Boga, porazite neprijatelje otadžbine, volite svoje neprijatelje“, iz jedne njegove propovedi („Слова в неделю 19 по Пятидесятнице“; Филарет 1873: 264.) falsifikovana je u kasnijim rominjanima i tumačenjima u rečenicu „Люби врагов своих, сокрушай врагов отечества, гнушайся врагами Божиими“ (Voli neprijatelje svoje, razvali neprijatelje otadžbine, gnušaj se neprijatelja Božijih”). Imperativ „поражайте врагов отечества“ (porazite neprijatelje otadžbine) izgleda da je u sinonimiji sa „победуйте неприятелю отadžбине“, ali je slabija i znači odsecite, isključite, udarite u smislu stavite u stranu, marginalizujte.

Rimsko-latinskog carstva u 5. veku nove ere desio se zbog činjenice da je zajednički neprijatelj bio pobeđen ili prevaziđen (Simmel 2009: 287)³.

Dva ili čak tri fragmenta koji su izvučeni iz takozvanih marginalnih pseudo-tekstova (arhivi, korespondencija, intervjui itd.) mogli bi, pre svega, pokazati da o miru, pobedi ili prekidu rata odlučuje uvek drugi (protivnik ili neprijatelj). Teškoća s mirom i s pacifizmom, zapravo sa zaustavljanjem rata, uvek se tiče fikcije o ekstremnom neprijatelju i uništenju koje nam on sprema.⁴ Godine 1965, Žiljen Frojnd (Julien Freund), prijatelj i učenik Karla Šmita (Carl Schmitt), prevodilac njegovih tekstova, brani svoju doktorsku tezu „L'Essence du politique“ pred komisijom u kojoj su njegov mentor Rejmon Aron (Raymond Aron), zatim Rejmon Polen (Raymond Polin), Pol Riker (Paul Ricoeur) i Žan Ipolit (Jean Hyppolite). U knjizi intervjua iz 1991. Frojnd govori o raspravi sa Ipolitom tokom odbrane:

Tada je usledila Ipolitova intervencija. (...) „Ostaje kategorija prijatelj–neprijatelj koja određuje političko. Ako ste vi zaista u pravu“, rekao je, „ne preostaje mi ništa drugo nego da negujem svoj vrt.“ (*Reste la catégorie de l'ami-ennemi définissant la politique. Si vous avez vraiment raison, a-t-il affirmé, il ne me reste plus qu'à cultiver mon jardin.*) Uzvratio sam mu: „Slušajte, gospodine Ipolite, malopre ste dva ili tri puta rekli da ste pogrešili što se tiče Kelzena. Verujem da ste sada na putu da napravite novu grešku, jer, kao svi pacifisti, vi mislite da ste vi taj koji opredeljuje neprijatelja (*car vous penser que c'est vous qui désignez l'ennemi, comme tous les pacifists*). Onoga trenutka kada mi ne želimo neprijatelje, mislite vi, mi ih i nemamo. (*Du moment que nous ne voulons pas d'ennemis, nous n'en aurons pas, raisonnez-vous.*) Ali neprijatelj je taj koji vas opredeljuje (za neprijatelja). (*Or c'est l'ennemi qui vous désigne.*) I ako on hoće da vi budete njegov neprijatelj, vi mu možete činiti najpleše izjave prijateljstva. Od trenutka kada on hoće da vi budete njegov neprijatelj, vi ste neprijatelj. I on će vas baš sprečiti da negujete svoj vrt.“ (*Et s'il veut que vous soyez son ennemi, vous pouvez lui faire les plus belles protestations d'amitié. Du moment qu'il veut que vous soyez l'ennemi, vous l'êtes. Et il vous empêchera même de cultiver votre jardin.*) Baš tragično, jer Ipolit odgovori: „Epilog: ne preostaje mi ništa drugo nego da izvršim samoubistvo.“ (*Résultat: il ne me reste plus qu'à me suicider.*) (Freund 1991: 45).

Navešću odmah i drugi fragment. Originalni prilog Franca Rozencajga istorijama rata i pacifizma, ali i *win-win* etici, ili njegov predlog za rešenje „pacifističke dileme“ nalazi se na kraju pisma koje je uputio roditeljima 6. januara 1917. godine. Neposredno posle zvanične ponude mira neprijateljima koju je izneo Vilhelm II (Wilhelm II) 12. decembra 1916, on piše da mu je tek sada postalo jasno šta je to pacifizam:

Pacifizam je u stvari — to mi je ovih dana, od 12, postalo jasno — nužni pribor rata (*notwendiges Zubehör des Krieges*). Dakle, rat se ne vodi da bi se pro-

³ „Darum ist der vollständige Sieg einer Gruppe über ihre Feinde nicht immer ein Glück im soziologischen Sinne; denn damit sinkt die Energie, die ihren Zusammenhalt garantiert, und die auflösenden Kräfte, die immer an der Arbeit sind, gewinnen an Boden“ (Simmel 1908: 315).

⁴ „Neprijateljstvo je potpuna negacija drugog bića u svim njegovom životnim delatnostima (aktivnostima)“ (*Feindschaft ist die totale Negation des anderen Seins in allen seinen Lebensbetätigungen.*), E. Husserl, E III 8 (1934).

tivnik (*Gegner*) *prisilio* (*zwingen*) — bilo bi nemoguće da to dugo traje — već da bi se *potčinio* (*unterwerfen*), da bi mu se nametnula (*aufzuzwingen*) sopstvena volja, da bi se njegova volja *zamenila* (*ersetzen*) mojom voljom. Pobjednik ne želi da napravi *oruđe* (*Werkzeug*) od pobeđenog (jer on na tome ne može dugo da istrajava) nego svog roba. Cilj pobjednika nije *uništenje* neprijatelja (*Vernichtung des Feindes*), već utemeljenje jednog novog *ugovora*. Ali to pretpostavlja da u protivniku spava jedan komad „žudnje za mirom“ (*Friedenssehnsucht*), a zadatak rata je da probudi tu žudnju. Ako je ova želja za „mirom po svaku cenu“ postala jača od sposobnosti da se pati (heroizam), onda je kucnuo čas mira. Sve ovo, naravno, važi i kod dva pobjednika, kao i kod jednog. Stoga je pacifizam „star isto koliko“ i rat (naime *ljudski*, na porobljavanje usmereni rat (*Versklavung gerichtete Krieg*); životinje poznaju samo uništavalački rat (*Vernichtungskrieg*), pa stoga ne znaju za pacifizam).⁵

Treći fragment nalazi se u Hajdegerovim *Schwarze Hefte* (1939–1941) i napisan je verovatno 1939. u vreme prvih pobjeda Nemačke. Obično za poraz treba da se odgovara i obično poraženi proizvodi mnoštvo opravdanja za svoj neuspeh. U ovom tekstu Hajdeger opravdava moć pobjednika. Suprotno od Alberga Đentilija (Albergo Gentili) i ostalih utemeljivača međunarodnog prava, Hajdeger pobjedu kao život, kao supstancijalno povezanu sa životom, pretpostavlja pravu i pokušava da joj obezbedi mesto izvan prava. Pobjeda je tako sve i pobjedniku pripada sve.⁶

Pobjeda nad neprijateljem (*der Sieg über den Feind*) još uvek ne dokazuje da je pobjednik u oblasti prava (*im Recht ist*). Međutim, ta „istina“ više nije relevantna, ako se pravo tumači kao ono što je pobjedom ne samo potvrđeno i potkrepljeno (*bestätigt und bekräftigt*), nego najpre postavljeno i načinjeno (*gesetzt und gemacht*): pravo je onda moć pobjednika (*Recht ist dann die Macht des Siegers*), moć nadmoći (*die Macht der Ubermacht*). Takvo pravo se ne da „kodifikovati“ (*kodifizieren*), jer usled svog karaktera moći ono se smesta iz pobjede javlja sa novim pravnim pretenzijama, koje se tumače kao „prava“ na sopstveni „život“ upravo tog pobjednika (Heidegger 2018: 15–16).

Sva tri fragmenta su raznorodna ali i tipična u istorijama neprijateljstva i konstitucije figure neprijatelja na Zapadu. Određenje neprijatelja je supstancijalno teološko jer je namera neprijatelja da ili uništava ili remeti postojeći poredak (K. Šmit, Ž. Frojnd). I odgovor na neprijateljstvo neprijatelja teološki je orijentisano: treba ga ili uništiti ili sklopiti s njim primirje ukoliko on eventualno odustane od uništavalačkih namera (F. Rozencvajg). Naravno, mir sa bivšim neprijateljem uvek je asimetričan i odvija se u pravu pobjednika na moć nad neprijateljem (F. Rozencvajg), na moć nadmoći (M. Hajdeger) koja proslavlja život. Međutim, kako pobjediti i kojim se sredstvima služi pobjednik da bi smanjio razornu snagu neprijatelja?

⁵ „F. Rosenzweig an die Eltern“, 6. januar 1917. (Rosenzweig 1979: 327–328). Cf. Bojanić 2016: 82–83.

⁶ Nikolaj Velimirović ili sveti Nikolaj Srpski svoj slavni tekst „Azbuka Pobjede“ iz prve polovine prošlog veka završava rečima: „Ko pobijedi, dobiće sve“.

Mogu li uopšte dobri momci da pobeđe i uspostave pravedan mir? To pitanje zapravo je parafraza naslova jednog teksta Majkla Volzera o dilemi da li jedna grupa ljudi može da na kraju krajeva pobeđi tako što će njeni članovi ostati dobri? (Walzer 2013: 433–444). Šta uopšte znači ‘biti dobar’? Ova razlika u broju — čovek u jednini koji treba da ostane dobar (imperativ) i tim, ekipa, grupa ljudi koji zajedno treba da ostanu dobri — određuje različito etičko stano- vište pravoslavnog i *zapadnog* razumevanja etike pravednog rata.⁷ U prvom slu- čaju, jedan čovek ili bilo koji čovek treba da preživi rat i sačuva svoju čovečnost uprkos svemu oko njega. U drugom, grupa ljudi treba da pre svega pobeđi i jedi- no je pitanje da li će kršiti pravila fer borbe i pravednog ratovanja ili ne.

Upravo reč ‘pobeda’, jedan potpuno neizvestan i nejasan protokol (ili pro- cedura), određuje supstancijalnu razliku između dva pitanja koja razmatram. Za- ista ne postoji nikakva sumnja da je Volzerova dilema potpuno ukorenjena u tradiciju zapadnog mišljenja gde je pobeda jedan od oblika rešavanja konflikta potpuno suprotan od kompromisa (Simmel) i da je često pobeđnički rat presudan društveni ideal. Bez obzira na to što možda ne postoji jasan koncept pobeđe, sigurno je da pobeda kao takva više ili manje agresivno uništava, potčinjava, isključuje ili potpuno marginalizuje protivnika ili drugog. S druge strane, o po- bedi je veoma složeno govoriti u kontekstu pravoslavne etike rata iz mnogo ra- zličitih razloga.⁸ Jedan od osnovnih razloga bio bi da često upravo poraz u ratu može, paradoksalno, da sačuva veru i crkveno biće jednog naroda (Kosovski zavet koji je supstanca državnog potencijala Srbije nastao je upravo na vojnom porazu srpske vojske; ulazak u carstvo nebesko je daleko važniji od pobeđe u ratu i moći na zemlji). Zatim, Gospod odlučuje o pobeđi, a ne snaga ljudi i oružja. Takođe, Bog je često direktan akter rata, kao što se u ratu gubi upravo zato što su na primer akteri nevernici (Sv. Jovan Kronštatski).⁹ Taj *de facto* izostanak tematiziranja pobeđe i različitih tehnika koje konstruišu pobeđu u ratu donosi onda dve ključne konsekvence koje određuju upotrebu nasilja i manipulacije ko- ličinom nasilja. U knjizi *Наука побеждать* Suvorov je potpuno eksplicitan u zabrani činjenja neopravdanog ubistva jer vojnik jednostavno nije razbojnik (a razbojnicima Bog ne pomaže). Interesantno je da ruske, kao i sovjetske vojsko- vođe, principijelno ponavljaju prilično jednoličan repertoar pravoslavnog razu- mevanja upotrebe pravednog nasilja. Na ovom mestu ne postoji nikakva razlika u odnosu na pokušaj Majkla Volzera da zaista obezbedi dovoljne uslove da dobri momci zaista imaju šansu da na kraju pobeđe. Čini mi se da sintagma ili institu-

⁷ Reč ‘zapadno’ je neprecizna, ali provizorno implicira veoma različite koncepcije etike rata, pre svih jevrejsku i zapadnohrišćansku.

⁸ Etimologija i poreklo reči ‘pobeda’ je svakako prvi problem. U *Etimološkom rečniku* Maks Fasmersa, pobeda je istovremeno i poraz, nesreća, jer ima u sebi reč „beda“ (“победа — также в значении ‘поражение’; победный также в значении ‘несчастный’ (победная голо- вушка) — от беда...” (Фасмер 2004: 293).

⁹ U 277. misionarskom pismu Nikolaj Velimirović obraća se jednom književniku iz Zagre- ba i govori o ratu: „Vi pitate: Kad Bog dopušta takvu nesreću na ljude, gde je onda blaga nauka Spasiteljeva? Na hartiji. Na hartiji kod onih koji nedelima svojim u miru izazivaju rat. A kad bi ta blaga nauka Spasiteljeva bila u srcima ljudskim, ljudi bi živeli u trajnome miru“.

cija takozvanog ubijanja iz odbrane, koja se upotrebljava poslednjih deset godina u različitim tekstovima teorije o pravednom ratu, dobro objašnjava kako je moguće regulisati brutalnost u vršenju nasilja. Ipak, problem ne predstavlja samo vršenje nasilja u afektu, bilo pojedinačnog ili grupnog, nego hladna i strateška proizvodnja brutalnog nasilja i kršenje pravila ratovanja da bi se postigao određeni cilj (ili pobjeda).

Druga konsekvencija uvođenja ili neuvođenja institucije pobjede odnosi se na razlikovanje pojedinačnog i grupnog vršenja nasilja. Rat nije stvar pojedinca i pojedinci uglavnom ne određuju sudbinu rata. Samo jasno postojanje početka sukoba i cilja borbe, kraja rata i rituala pobjede može da stavi u potpuno drugi plan isključenje onih koji kao pojedinci 'uspešno' i 'efikasno' upotrebljavaju brutalno nasilje.¹⁰ I ne samo to. Pobjeda implicira legitimnost zajedničkog kršenja pravila pravednog ratovanja i pojedinačna 'nečovečna delovanja' *ugrađuje* kao nužne za opstanak grupe kao takve. Grupa nikada nije ustanovljena na nepravednim principima ukoliko je pobedila odnosno ukoliko i dalje postoji. Pobjeda zapravo predstavlja uslov da se grupa ne raspadne i obratno: samo ona grupa koja postoji posle određenih zajedničkih akcija njenih članova ili njenih vlastitih akcija (da li grupa može da bude agent?) ispunila je društveni ideal pobjede.

Značaj Volzerove dileme u vezi s prljavim rukama kasnije se transformiše u mnogo komplikovanije protokole koji se odnose na asimetrično ratovanje. Za nas je svakako značajno da afirmišemo teškoću, a onda i nemogućnost da se striktno slede pravila u konfliktima i u kontekstima koji su potpuno nepredvidljivi. Predlažem skicu nekoliko varijacija odgovora na dva pitanja na početku: nije moguće ostati čovek u situacijama koje su ispod nivoa čoveka ukoliko je nužno u njima aktivno učestvovati (a onda i biti odgovoran za njihovo postojanje); pobjeda sakriva brutalnost pojedinca a da pobjeda nužno implicira postojanje određenje količine „loših radnji“ koje precizno arhivira i akumulira; dobri momci mogu da pobjede jer loši postupci pojedinaca zapravo ponekad imaju ključni značaj za pobjedu i postojanje grupe.

Pogledajmo sada primer jednog pojedinca koji krši pravila simetričnog odmeravanja snaga (fer borba, borba jedan na jedan), ali koji istovremeno žali jer je ubio ili pobedio boljeg od sebe. Ovaj heroj i pobednik svakako konstruiše socijalni ideal pobjedničke grupe jednog naroda, ali i pokazuje ograničenja i nemogućnost „potpune pobjede“. U knjizi *Ex Captivitate Salus*, objavljenoj neposredno posle ispitivanja u Nirnbegu, Karl Šmit se u ćeliji tokom leta 1946. seća:

U jesen 1940, tek što je Francuska bila pobeđena na kopnu, razgovarao sam sa jednim Jugoslovenom, koga mnogo volim, srpskim pesnikom, Ivom Andrićem. Bili smo kod jednog zajedničkog poznanika, a sreli smo se i u čast Leona Bloa. Srbin mi je ispričao sledeću legendu njegovog naroda: Marko Kraljević, junak srpskog epa, borio se čitav dan sa jednim silnim Turčinom i posle nemilosrdne borbe oborio ga na zemlju. Kada je usmrtio pobeđenog neprijatelja (*besiegten*

¹⁰ Volzer citira Vasilija Velikog: „Naši Oci su razlikovali ubijanja u ratu od ubistva... dakle, preporučljivo je da onaj čije ruke nisu čiste bude lišen pričešća tokom tri godine“ (Walzer 1973: 167).

Feind), vaskrsnula je zmija, koja u srcima mrtvih spava i rekla Marku: „Sreća tvoja da sam prespavala vašu borbu“. Tu junak prozbori: „Jao meni, ubio sam čoveka koji je bio jači od mene“ (*Weh mir, ich habe einen Mann getötet, der stärker war als ich!*). Ovu priču sam onda često prepričavao prijateljima i poznanicima, a takođe i Ernstu Jingeru, koji je tada bio oficir okupacione armije u Parizu. Ona je na nas ostavila dubok utisak (*Wir waren alle tief beeindruckt*). Ali nam je takođe iznad svega bilo jasno da se pobednik u današnje vreme, za razliku od srednjovekovnih priča, ne prepušta utisku (*nicht beeindrucken lassen*). Takođe, ovo pripada još jednoj od Vaših velikih prognoza, jadni, poraženi Tokvilu! (Schmitt 2017: 30–31; 1950, 32–33)¹¹.

Ivo Andrić, onovremeni ambasador Kraljevine Jugoslavije u Berlinu i kasnije dobitnik Nobelove nagrade, opisuje Šmitu Marka Kraljevića, verovatno najvažnijeg srpskog junaka i „pobednika“ odgovornog za konstrukciju onoga „izvorno narodnog“ (mitskog ili „srpskog“). Andrić, sasvim sigurno u prisustvu Šmitove supruge Duške Todorović (ona je često recitovala Šmitu i prevodila mu sa srpskog različite pesme), rekonstruiše jednu potpuno sumnjivu pobedu Markovu nad turskim junakom Musom Kesedžijom, evocirajući jednu od najpoznatijih pesama napisanih na srpskom jeziku („Marko Kraljević i Musa Kesedžija“). Epilog je opisan verno i zaključak Šmitov i razlog za „duboku impresiju“ sasvim sigurno je opravdan:

Kad to viđe Kraljeviću Marko
Proli suze niz bijelo lice:
„Jaoh mene do boga miloga,
Đe pogubih od sebe boljega!“

Današnji pobednik bi svakako mogao i možda morao da sledi „nauku pobeđe“ koju bi verovatno mogli da upišemo u jedan idealni registar pravoslavne etike rata. Naime, pobednik iskreno žali jer je prekršio određena pravila duela ili rata, obraća se Bogu i traži pomilovanje, te na neki način daje obećanje da će biti potpuno milosrdan u budućnosti to jest da se neće ponašati kao surovi pobednici današnjice (to je Šmitova poenta). Junak Marko ustanovljuje da njegov neprijatelj nije kršio pravila ispravnog ratovanja, i za razliku od njega, nije tražio pomoć drugih. Ta priča o pobedi koja je konstrukcija jednog stilizovanog pravoslavnog pogleda na svet insistira na nekoliko momenata koje je nužno brzo nabrojati: a) ideja pomoći — pobeda je uvek pobeda sa drugim, sa dodatkom... Bogom,¹² vilom, zmijom, pomoćnim sredstvom, tajnim saveznikom, tajnim oružjem; b) pobeda ima više autora ili je sastavljena od više aktera koji dele odgovornost pobeđe dok odlučuje i pobeđuje uvek vrhovno biće ili Bog; c) nauka pobeđe ili nauka kako pobediti je u samoporicanju pobednika i žaljenju.

¹¹ Cf. Bojanić 1995: 18–24.

¹² „Prilepi se uz Njega, i s mislima o pobedi koračaj smelo napred. Bog u tebi pobeđivaće umesto tebe. Njemu pripisuj sve pobeđe, a sebi zadržavaj radost“. Sveti Nikolaj Srpski, „Azbuka Pobeđe“. Pobedi cara Konstantina nad Maksencijem iz 312. prethodi Konstantinovo mističko iskustvo jer je ugledao na nebu krst od zvezda koji je sijao jače od sunca, dok je na krstu pisalo na grčkom jeziku: „touto nika“ (ovim pobeđuj).

Veličanstveni primer negativnog heroja ili negativnog pobjednika Marka ne mora da bude nužno devalviran svim onim sto nalazimo u pomenutoj mitskoj poemi, pre i posle stihova koje sam evocirao sledeći Šmita i Andrića. Konačno, zašto je toliko potresen srpski junak? Pre svega, u poemi je nejasno izdiferencirano neprijateljstvo Marka i Muse — ko je tu uopšte Srbin, ko Turčin, a ko je poturica? Ko je ko u tom sukobu i kakva je priroda neprijateljstva? Naime, romantični princip koji potencira Andrić (Šmit) bitno je pomeren „činjenicama“ da je Marko bio „izgubljen“ i pred porazom u ovoj bitki, da se borio u nedelju, da je ubio nožem iz potaje, da se služio neviteškim tajnim sredstvima, za razliku od svoga neprijatelja, da nije tražio pomoć od Boga nego od vile etc. Evo kako se poema završava i šta sledi Markovom kajanju, suzama i molitvama Bogu.

Pa on Musi odsiječe glavu
I baci je Šarcu u zobnicu,
Odnese je bijelu Stambolu.
Kad je baci pred cara čestitog,
Car je od stra na noge skočio;
Veli njemu Kraljeviću Marko:
„Ne boj mi se, care gospodine!
Kako bi ga živa dočekao
Kad od mrtve glave poigravaš?“
Car mu dade tri tovara blaga.
Ode Marko bijelu Prilipu,
Osta Musa uvrh Kačanika.

Kraj poeme napominje da je pobeđeni zapravo besmrtni i da se i dalje nalazi na mestu gde je ubijen. Ideja o nemogućnosti totalnog uništenja i brisanja neprijatelja ili nepravde implicira da je pobjeda zapravo nemoguća i pored spremnosti pobjednika da proizvodi nepravedne akte i da ih istovremeno poriče i kaje se. Izgleda da su ti protokoli nešto sasvim novo u komplikovanim istorijama pravde i pobjede. Oni nas opominju i svakako pokazuju granice figure neprijateljstva i na izvestan način je štite od obesti pobjednika i asimetrične upotrebe sile.

LITERATURA

- Bojanić Petar. *O institucionalnom delovanju. Kako je moguće ispravno raditi, pisati, hodati, disati, živeti zajedno?* Novi Sad — Beograd: Akademska knjiga — Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2016.
- Bojanić Petar. *Prijatelj-neprijatelj. Carl Schmitt i Jacques Derrida*, Novi Sad: Svetovi, 1995.
- Freund Julien. *L'aventure du politique*. Paris: Criterion, 1991.
- Heidegger Martin. *Überlegungen XII–XV*. Band 96. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2018.
- Rosenzweig Franz. *Der Mensch und sein Werk. Briefe und Tagebücher*. Band 1. Haag: Martinus Nijhoff, 1979.
- Russell Bertrand. "The Ethics of War". *The International Journal of Ethics* XXV/2 (1915): 127–142.
- Churchill, Winston. *Blood, Toil, Tears and Sweat: The Speeches of Winston Churchill*. Edited by David Cannadine. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 1989.
- Schmitt Carl. *Ex Captivitate Salus*. Cambridge: Polity, 2017.
- Schmitt Carl. *Ex Captivitate Salus*. Köln: Greven Verlag, 1950.
- Simmel Georg. *Sociology. Inquiries into the Construction of Social Forms*. Vol. 1. Edited by Anthony J. Blasi et al. Brill: Leiden — Boston, 2009: 287–305.

- Simmel, Georg. *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1908.
- Walzer Michael. "Coda: Can the Good Guys Win?". *The European Journal of International Law*, XXIV/1 (2013): 433–444.
- Walzer Michael. "The Problem of Dirty Hands", *Philosophy & Public Affairs* II/ 2 (1973): 160–180.
- Велимировић, Николај. *Азбука њобедe*. <https://svetosavlje.org/azbuka-pobede/>. 11.04.2021.
- Велимировић Николај. *Мисионарска писма*. <https://svetosavlje.org/misionarska-pisma/09.04.2021>.
- Суворов Александр Васильевич. *Наука побеждать генералиссимуса Суворова*. Москва: Рипол, 2021.
- Фасмер Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 4. Москва: Астрель — АСТ, 2004.
- Филарет. *Сочинения Филарета, Митрополита Московского*. Москва, 1873.

REFERENCES

- Bojanić Petar. *O institucionalnom delovanju. Kako je moguće ispravno raditi, pisati, hodati, disati, živeti zajedno?* Novi Sad — Beograd: Akademska knjiga — Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2016.
- Bojanić Petar. *Prijatelj-neprijatelj. Carl Schmitt i Jacques Derrida*, Novi Sad: Svetovi, 1995.
- Fasmer Maks. *Etimologičeskij slovar' russkogo yazyka*. Т. 4. Moskva: Astrel' — AST, 2004.
- Filaret. *Sochineniya Filareta, Mitropolita Moskovskogo*. Moskva, 1873.
- Freund Julien. *L'aventure du politique*. Paris: Criterion, 1991.
- Heidegger Martin. *Überlegungen XII–XV*. Band 96. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2018.
- Rosenzweig Franz. *Der Mensch und sein Werk. Briefe und Tagebücher*. Band 1. Haag: Martinus Nijhoff, 1979.
- Russell Bertrand. "The Ethics of War". *The International Journal of Ethics* XXV/2 (1915): 127–142.
- Churchill, Winston. *Blood, Toil, Tears and Sweat: The Speeches of Winston Churchill*. Edited by David Cannadine. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 1989.
- Schmitt Carl. *Ex Captivitate Salus*. Cambridge: Polity, 2017.
- Schmitt Carl. *Ex Captivitate Salus*. Köln: Greven Verlag, 1950.
- Simmel Georg. *Sociology. Inquiries into the Construction of Social Forms*. Vol. 1. Edited by Anthony J. Blasi et al. Brill: Leiden — Boston, 2009: 287–305.
- Simmel, Georg. *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1908.
- Suvorov Aleksandr Vasil'evich. *Nauka pobezhdat' generalissimusa Suvorova*. Moskva: Ripol, 2021.
- Velimirović, Nikolaj. *Azbuka pobede*. <https://svetosavlje.org/azbuka-pobede/>. 11.04.2021.
- Velimirović Nikolaj. *Misionarska pisma*. <https://svetosavlje.org/misionarska-pisma/09.04.2021>.
- Walzer Michael. "Coda: Can the Good Guys Win?". *The European Journal of International Law*, XXIV/1 (2013): 433–444.
- Walzer Michael. "The Problem of Dirty Hands", *Philosophy & Public Affairs* II/ 2 (1973): 160–180.

Petar Bojanić

THE ENEMY AND TERMINATION OF ENMITY.
IS A "SERBO-RUSSIAN" PROTOCOL OF PEACE POSSIBLE?

Summary

The text assumes that there is a distinct Orthodox war ethics, with its particularities and distinctions from Western war ethics. Serbian and Russian examples serve to reconstruct unusual understandings of the enemy and enmity, termination of conflict, victory in war, as well as the relation of victory and peace. In Orthodox Christianity, the idea of a specific termination of enmity and conflict ought to revise various protocols insufficiently successful in establishing stable and long-term peace.

Key words: enemy, war, Orthodox war ethics, victor, peace.

Людмила Сараскина
Государственный институт искусствознания, Москва
l.saraskina@gmail.com

Liudmila Saraskina
State Institute for Art Studies Russian Federation
l.saraskina@gmail.com

ФЕДОР ДОСТОЕВСКИЙ: «У НАС, РУССКИХ, ДВЕ РОДИНЫ:
НАША РУСЬ И ЕВРОПА»

FYODOR DOSTOEVSKY: «WE, RUSSIANS, HAVE TWO
MOTHERLANDS: OUR RUSSIA AND EUROPE»

В статье рассмотрена проблема взаимоотношений России и Запада, которая со времен петровских реформ находилась в центре политических, философских, а также художественных размышлений. Вопросы — каким путем пойдет Россия в своем развитии, станет ли она «благополучной» европейской страной — занимали умы отечественных философов, мыслителей, поэтов. Раздумья о смысле истории Европы и России, о качественном различии исторического пути, пройденного европейскими странами и Россией, анализируются на материале *Философических писем* П. Я. Чаадаева и реакции на них А. С. Пушкина. Дискуссия об исторической судьбе России не оставила в стороне Достоевского, заставив его острее и напряженнее переживать пути скрещений России и Запада. Цивилизационный спор, разделивший российское общество на западников и славянофилов, прочно вошел в публицистику Достоевского, поселился в его романах, записных тетрадах, письмах. Точный и емкий образ Европы сложился у Достоевского во многом под воздействием стихотворения А. С. Хомякова «Мечта» (1835) о «стране святых чудес». Несмотря на разочарования и обманутые надежды, этот образ не померк в сознании Достоевского даже в самые тяжелые для России времена, когда Европа жестко противостояла русским политическим и военным интересам.

Ключевые слова: Пушкин, Чаадаев, Достоевский, Россия, Европа, «страна святых чудес», пути развития, цивилизационный спор, две родины.

The paper addresses the problem of interrelations between Russia and the West. This problem, since the time of the reforms of Peter I, has been the central one in Russian political and philosophical thought, as well as in Russian thoughts about art. What will be the way of Russia's development? Will Russia become a «prosperous» European country? Such questions occupied the minds of Russian philosophers, thinkers, and poets. In this paper, the problem of European versus Russian history, of the difference between the historical experiences of European countries and Russia, is analysed first on the material of P. Ya. Chaadaev's *Philosophical Letters* and A. S. Pushkin's reaction to them. F. M. Dostoevsky, also,